

Ивелин ИВАНОВ

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”, България

ВИЗАНТИЯ И ВИЗАНТИЙЦИТЕ В САГИ НА СНОРИ СТУРЛУСОН

Ivelin IVANOV

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

BYZANTIUM AND THE BYZANTINES IN SNORRI STURLUSON’S HEIMSKRINGLA

The paper focuses on the image of the Byzantine Empire and of the Byzantines in two sagas from Snorri Sturluson’s Heimskringla (“The Saga of Harald Hardrada” and “The Saga of Magnus’ Sons”), which provide examples of contacts between the Scandinavian and the Byzantine worlds in the period of the 11th – 12th c. The author applies different research methods in the textual analysis. First, he applies a quantitative analysis, exploring terms and geographical denominations as Grikkland (Greece), Miklagarð (Constantinople), Grikkjakonung (Emperor), Grikk(j)ar (Greek), Grikklandshaf (Greek Archipelago, Greek Sea), etc. In addition, he reflects on the notion of Byzantium, the Emperor, the capital Constantinople, and the Greeks in the two sagas and in the Scandinavian world. Thus, separating the real from the legendary information, Ivelin Ivanov seeks to answer two main questions: How far do the sagas pass on objective and historical information about the Byzantine Empire? To what extent do the images of its Emperor, the capital, and population are creations of fabled tales and legends?

Keywords: Snorri Sturluson, King’s sagas, imagology, the Byzantine Empire.

Традиционното историческо изследване у нас прибягва рядко до методите на т. нар. *имагология* (*imagology*) (Weninger 2009: 281–282; *Fält* 2008: 38; Zacharasiewicz 2010: 9–16)¹. Бих добавил, че наред с традиционните исторически и лингвистични методи при изследването на образа и представата за себе си и

¹ Имагологията (от лат. *imago* – изображение, образ) е ново и частично развито направление в интердисциплинарните научни изследвания в България. В основни линии имагологията разглежда появата, функционирането и интерпретацията на образа на „другите”. Тя базира своите наблюдения и анализ на различен по вид и естество извори и прилага разнообразни изследователски методи. В своето развитие имагологията е обособила две основни направления: естетико-психологическо и културно-историческо. В конкретния случай настоящият доклад касае второто направление, което изучава и анализира възникнали и съществували в миналото образи и стереотипи във възприемането на околния свят. В този смисъл културно-историческата имагология е пряко свързана с историческата антропология.

другите, в последните години все повече навлиза и количественият метод, който не е сред широко използваните в хуманитарните науки у нас. Посочените два подхода са в основата на настоящото изследване на образа на Византия и гърците в кралските саги на известния исландски средновековен автор Снори Стурлусон².

Още в самото начало бих подчертал, че най-подробна информация относно образа на Византия и византийците откриваме основно в две саги – „Сага за Харалд Хардрод“ и „Сага за синовете на Магнус“³. И в двете саги образът на Византийската империя е свързан с конкретните деяния на тези владетели. Предвид факта, че „Саги за кралете на севера“ били записани през XIII в. и че се позовават на по-стари скандинавски ръкописи в проза и мерена реч, информацията, която черпим изисква критично осмисляне. Настоящата статия анализира редица наименования като: *Константинопол (Miklagarð)*, *гърци (Grikk(j)ar, Grikkir, Grikkjum (Grikkjum og Væringjum))*, *Гърция (Grikkland)*, *гръцкия архипелаг, гръцкото море (Grikklandshaf)*, *гръцките острови (Grikklandseyjar)*, *император (Grikkjakonung, Kirjalax keisari, Kirjalax konungi, Kirjalax Miklagarðskeisara)*. В края се спираме съвсем накратко и върху рядко срещаната в тези саги, но интересна за нас, българите, поява и на името България (*Bolgaraland*).

За начало ще се спрем на образа на Гърция и гърците (*Grikkland, Grikklandseyjar, Grikk(j)ar, Grikkir, Grikkjum*) във въпросните саги. На първо място, очевидно, образът на Византия и на империята се свързва основно с наименования като *Гърция* и *гърци*. Количественият анализ показва, че те са сред рядко срещаните наименования в изследваните саги – срещат се едва осем пъти, като преобладава етнонимът *гърци (Grikk(j)ar)*, но в същото време сравнително често откриваме производни и свързани наименования като *гръцкия архипелаг, гръцкото море (Grikklandshaf)* и *гръцката земя (Grikkland)*. В „Сага за Харалд Хардрод“ Снори Стурлусон представя гърците в разкази, описващи военната служба на Харалд като водач на варяжките наемници на византийския император. Описвайки походите на младия Харалд, Снори Стурлусон представя гърците като отряд, който действал заедно с норвежкия наемник и водените от него варяги. Интерес предизвиква описаната конкуренция и перманентна вражда между варяги и гърци, достигаща дори до конфликти при търсене на удобно място за лагеруване по време на военните походи. Също така сагата описва гръцкия военачалник Гирге (*Gyrger*) като неспособен и неефективен лидер, чиито авторитет бледнеел пред този на победоносния Харалд (Стюрлюсон 2003: 175–176).

² Снори Стурлусон (1179–1241) е исландски историк, поет и предполагаем автор на цикъла от саги известен като „*Heimskringla*“.

³ Двете саги са част от цикъла „*Heimskrigla*“, познат в превод на български като „Саги за кралете на Севера“, вж. Стюрлюсон 2003. Настоящата статия е върху няколко варианта на текста на сагите: на първо място, върху българския превод от 2003, цитиран по-горе, както и върху руски и английски превод.

Друг аспект в образа на гърците в двете саги са някои техни обичаи, които явно пораждали любопитство и силно впечатлявали скандинавците. Подобно описание откриваме в „Сага за синовете на Магнус“. Представяйки организираните в чест на Сигурд игри в Хиподрума (*Padreim*) в столицата Константинопол, Снори посочва, че според гърците, ако състезателите на владетеля били успешни в игрите и битките на състезанията, това вешаело победа и успех за владетеля в реалните битки и военни действия (Стюрлюсон 2003: 288). Естествено, това твърдение поражда основателно подозрение и критичност и вероятно има легендарен характер, но в същото време то отразява исландски и норвежки представи за владетеля и за войната, които били пренесени и свързани с далечната Византийска империя⁴.

На следващо място можем да отбележим географските сведения, описващи положението на Гърция и пътищата до гръцката земя. В „Сага за Харалд Хардрод“ Снори посочва, че първоначално Харалд преживял няколко години в Русия, като осъществил дълги походи във вътрешността на *Източните земи* (*Eistland*). Именно от Русия той се отправил към Гърция (*Grikkland*), достигайки до Константинопол (*Miklagard*) (Стюрлюсон 2003: 173–174). Що се отнася до наименования като *гръцката земя* и *гръцкото море*, можем да отбележим, че те са използвани в двете саги точно и коректно. Представяйки пътуването на крал Сигурд Кръстоносеца⁵ от Светите земи към византийската столица, Снори Стурлусон демонстрира сравнително точни познания за Източното Средиземноморие. Според сагата крал Сигурд отплавал от Палестина на север към остров Кипър, а след кратък престой продължил към гръцката земя (Стюрлюсон 2003: 286)⁶.

⁴ Често сагите свидетелстват за организиране на игри и състезания в дворовете на норвежките, датските и шведските владетели, т.е. такъв род силови и военни игри били доста популярни. На следващо място, един от най-ярките епизоди, свързани с битки, са описанията на двубой между изтъкнати войни или водачите на двете войски, като изходът решава сражението. Ето защо описаният от Снори Стурлусон византийски обичай звучал близко и разбираемо за скандинавците.

⁵ Крал Сигурд Кръстоносеца (1103–1130) провел дълъг поход, чиято крайна цел била Ерусалим и Светите земи. Походът започнал през 1107 г., а кралят се завърнал в Норвегия четири години по-късно – през 1111 г.

⁶ Описанието в сагата представя детайли, които свидетелстват за наистина добри познания за Източното Средиземноморие и за Егейско море. „След това Сигурд се качил на корабите си и се накарал да отплава от Юшалаландия. Отправил се на север към остров Кипър и поостанал там. След това заминал за Гърция и оставил корабите си на рейд край Енгелнес (нос Мелеас в югоизточната част на Гърция). Там се задържали половин месец. Всеки ден имало попътен вятър в северна посока, но Сигурд чакал вятърът да задуха странично в платната му, защото искал те да се опънат далеч зад кораба, за да се вижда тяхната красота.“

Гръцкото море (Grikklandshaf) също се среща сравнително често в изследваните саги. В „Сага за Харалд Хардрод“ Снори Стурлусон посочва, че скоро след встъпването си в служба на императрица Зоя, Харалд бил изпратен с кораби и войска в *гръцкото море* (Стюрлюсон 2003: 175). В „Сага за синовете на Магнус“ се отбелязва, че кралят достигнал до Палестина, плавайки през *гръцкото море (морето на Гърция)* (Стюрлюсон 2003: 284–285). Тези и редица други примери водят до извода, че под *гръцко море (морето на Гърция, гръцкия архипелаг)* въпросните саги визират Йонийско море, Егейско море, а понякога и по-обширни части от Източното Средиземноморие. Всичко това свидетелства за сравнително точни и подробни географски познания за тези отдалечени от Скандинавия и Северния Атлантик морета и острови.

Определен интерес привличат също сведенията за византийската столица Константинопол (*Miklagard*) и образа на този град в представите на скандинавците. Количественият анализ показва, че византийската столица присъства сравнително често в изследваните текстове (определено по-често от наименованието *гърци, гръцка земя и гръцко море*) – общо 27 пъти в двете саги. Особено ярко е това в „Сага за Харалд Хардрод“, където значителна част от описанията на военната служба на същия във Византия е свързана със столицата на Византийската империя. Тук наблюдаваме и нещо характерно и за други скандинавски саги – често пътуването до Константинопол е свързано с религиозно поклонение до Светите земи и Ерусалим. Според Снори Стурлусон, Харалд Хардрод се отправил към Константинопол след поклонение в Ерусалим. Научавайки, че Магнус Олафсон⁷ е заел датския и норвежкия престол, Харалд останал на военна служба във Византия (Стюрлюсон 2003: 174–175).

Отчетлив и ярък в изследваните саги е образът на византийската столица като извор на несметни богатства. Представяйки личните богатства на Харалд, Снори Стурлусон посочва като първоизточник на неговото съкровище това, че Харалд се възползвал от обичая *poluta-svarf* или възможността за достъп до императорската лична хазна при смърт на последния (Blöndal: 79-85)⁸. Според автора на „Саги за кралете на севера“ в такъв момент варягите наемници получавали право да вземат толкова от императорската съкровищница, колкото

⁷ Норвежкят крал Магнус Олафсон (1035–1047).

⁸ Blöndal, Benedikt 2007: 79–85. Авторите подлагат на критичен анализ твърдението, че *poluta-svarf* наистина бил обичай и право на варяжките наемници да се облагодетелстват по този начин от императорската хазна при смърт на последния. Според авторите това най-вероятно е сведение за друг начин за допълнително облагодетелстване, съдействие при събиране на такси и данъци, привилегии за настаняване и ползване на храна и подслон, военна плячка и др., представени в значително променен и легендарен вид. Бих добавил, че следвайки логиката на този критичен анализ за същността на *poluta-svarf*, можем да отбележим връзката на тази легенда с наблюдавания в изследваните саги романтичен и легендарен образ на Константинопол като извор на несметни богатства.

могат да носят със себе си. Авторът на сагата внушава, че именно поради тази причина Харалд натрупал лично съкровище, което било най-голямото в целия северен свят (Стюрлюсон 2003: 185, 191). Твърде възможно е твърдението на Снори да предава обективната истина.

Особено ярък е образът на византийската столица в „Сага за синовете на Магнюз“. Още в първа глава от сагата Снори описва Константинопол като добре известно място с несметни богатства, където може да се намери добре заплатена военна служба и други възможности за натрупване на богатство. Именно поради тази причина много норвежци се отзовали на призива на Сигурд за експедиция към Светите места и Константинопол (Стюрлюсон 2003: 279)⁹. В същата сага откриваме и описание на пристанището, което по заповед на византийския император било отворено за норвежките кораби. Снори Стурлусон описва още *Златния рог* и *Златната порта* (*Златната кула*), през която императорът влизал в града след дълго отсъствие или след голяма победа, но определено греша и показва слаба информираност за такива детайли и подробности от архитектурата на византийската столица (Стюрлюсон 2003: 287). Също така авторът споменава забележителни постройките като императорския дворец *Лактярнер* (*Laktjarna*) и *Падрайм* (*Padreim*) или Хиподрума (Стюрлюсон 2003: 287). И ако представянето на двореца на императора е лаконично и семпло, то описанието на Хиподрума се отличава с редица подробности и детайли. Най-вероятно това е преразказ на Снори Стурлусон по описания на очевидци, посещавали Константинопол, които без съмнение били впечатлени от това съоръжение и от провежданите в него игри и зрелища. Според сагата Хиподрумът бил опасан от високи стени, които могат да бъдат сравнени със скандинавски *тинг*¹⁰, с издигнати от земя насипи с места за посетителите и с плоско, равно пространство в средата на това съоръжение. Също според Снори Стурлусон, на това място били представени в бронзови и железни статуи редица древни същества и легенди като тези за асите, волсунгите и др. скандинавски

⁹ „Когато синовете на Магнюз били провъзгласени за крале войните, които били заминали извън страната със Скуфте Огмюндсон, се завърнали – някои от Юшалахайм (Ерусалим), други от Миклагард (Константинопол). Славата им се разнесла по всички краища и имали какво да разказват. Заради техните разкази мнозина в Норвегия поискали да предприемат подобни походи. Вече разказахме, че норвежците, които служили при гръцкия император в Миклагард, били спечелили куп пари. Мъже, които искали да заминат на поход, помолели кралете един от тях – Йойстейн или Сигюрд да ги предвожда. Кралете се съгласили и сами помогнали в подготовката на похода.“

¹⁰ *Тингът* (старонорв. *þing*) бил събрание на свободните мъже, на което били разглеждани и решавани юридически спорове и били разисквани политически въпроси. Свикването на тинг е често срещано в кралските саги, които свидетелстват за различни събрания – местни и регионални. В случая сагата визира не самото събрание, а мястото, в което често се провеждали такива тингове – оградено с насип затворено пространство.

митологични същества и герои. Също така по разказа на Снори Стурлусон игрите били придружени от огнени зрелища и музикални изпълнения на различни инструменти¹¹. В същата сага можем да открием информация и за друг важен топос в Константинопол. Според Снори Стурлусон след като се приготвил за отпътуване от Константинопол към Норвегия, крал Сигурд Кръстоносецът подарил на императора всичките си кораби, а носовите им украшения били дарени на църквата „Св. Петър“, където все още можели да бъдат видени, т.е. във времето на записването на сагите от Снори или средата на XIII в. (Стюрлюсон 2003: 288)¹².

Гореизложеното води до извода, че изследваните саги представят ярък и сравнително достоверен образ на византийската столица Константинопол, в който изпъкват основни топоси като защитеното пристанище *Златният рог*, императорският дворец *Лактарния*, *Хиподрумът* и храмът „Св. Петър“. Също така двете саги представят столицата като изключително многолюден, пъстър и богат град. Именно в последното твърдение обаче наблюдаваме романтични и легендарни мотиви, сред които твърдението за обичая и практиката на *polutastvarf* и нагласата, че градът осигурява както възможности за обогатяване чрез военна служба, така и чрез други, непознати по останалите земи и градове възможности. Всъщност различията между стандарта на живот на обикновеното население в Скандинавия и на населението на Константинопол били наистина значителни. На следващо място изпква ярко образа на византийския владетел, който се среща над четиридесет пъти, т.е. далеч по-често от етнонима *гръци*, географските наименования *гръцка земя*, *гръцко море*, и дори по-често от столицата Константинопол. В някои от сагите той е просто *императорът*, *гръцкият конунг*, *госпорарят кесар*, *кесарят на Константинопол*

¹¹ <https://www.gutenberg.org/files/598/598-h/598-h.htm#link2H_4_0698, 25.05. 2107>
SAGA OF SIGURD THE CRUSADER AND HIS BROTHERS EYSTEIN AND OLAF. 12. SIGURD'S EXPEDITION TO CONSTANTINOPLE. "People who have been in Constantinople tell that the Padreim is thus constructed:—A high wall surrounds a flat plain, which may be compared to a round bare Thing-place, with earthen banks all around at the stone wall, on which banks the spectators sit; but the games themselves are in the flat plain. There are many sorts of old events represented concerning the Asas, Volsungs, and Giukungs, in these games; and all the figures are cast in copper, or metal, with so great art that they appear to be living things; and to the people it appears as if they were really present in the games. The games themselves are so artfully and cleverly managed, that people appear to be riding in the air; and at them also are used shot-fire (1), and all kinds of harp-playing, singing, and music instruments."

¹² <https://www.gutenberg.org/files/598/598-h/598-h.htm#link2H_4_0698, 25.05. 2107>
SAGA OF SIGURD THE CRUSADER AND HIS BROTHERS EYSTEIN AND OLAF. 14. KING SIGURD THE CRUSADER'S RETURN HOME. "King Sigurd soon after prepared for his return home. He gave the emperor all his ships; and the valuable figureheads which were on the king's ships were set up in Peter's church, where they have since been to be seen."

(*Grikkjakonung, Kirjalax keisari, Kirjalax konungi, Kirjalax Miklagarðskeisara*), в други владетелят е посочен с конкретно име (Михаил, Зоя, Константин Мономах), а в трети – като *Господарят (Kirjalax)*. (Стюрлюсон 2003: 175–177, 183, 287–288). Също така, в някои саги се появяват и личности, пряко свързани с императорското семейство, като например Мария, племенница на императрица Зоя (Стюрлюсон 2003: 183–184). В допълнение, според „Сага за Харалд Хардрода“ самият Харалд детронира и ослепил император Константин Мономах (Стюрлюсон 2003: 184).

Интересни са и сведенията за родословието на византийския император. Тук Снори Стурлусон представя дълга линия от западни владетели, която завършва със сицилийския владетел Рожер, чиято дъщеря била омъжена за константинополския император Мануил, чийто син посрещнал крал Сигурд Кръстоносеца в Константинопол (Стюрлюсон 2003: 284). Авторът изпада в очевидни неточности, тъй като крал Сигурд Кръстоносеца преминал през Константинопол при управлението на Алексей I Комнин (1087–1118), а не при Алексей II Комнин (1180–1183). Освен това сведението, че дъщеря на Рожер II била съпруга на император Мануил е далеч от историческата истина. Очевидно е, цялата тази поредица и описание на част от родословието на византийския император (*Kirjalax keisari, Kirjalax Miklagarðskeisara*) е извън всякаква историческа достоверност, но явно има за цел да внуши реалност и обективност на описваните събития и личности. На следващо място, подобно на редица други сведения за гърците, Византия и Константинопол, тук откриваме странно съчетание на исторически обективни и на неверни твърдения, тъй като Константин Мономах наистина придобил короната чрез брак с императрица Зоя, но умрял от естествена смърт, а не бил заловен и ослепен от варягите, предвождани от Харалд Хардрада.

Особена роля при изграждане образа на византийския император в сагите играе описанието на срещата и споразумението между претендентите Магнус и Харалд за взаимно управление и поделена власт над Норвегия. Тук Снори Стурлусон описва как Харалд дарил Магнус с щедри дарове, които без съмнение, били част от богатствата, натрупани при престоя и службата му във Византия. Също така Снори описва слухове, че богатствата на императора включвали цели къщи, пълни със злато (Стюрлюсон 2003: 191–192).

Обобщавайки сведенията за византийските императори в тези саги, бих посочил, че той е достоверен само отчасти, като присъстват също редица легендарни описания и необективни твърдения. В този смисъл разглежданите саги изграждат обобщен и легендарен образ на властелина на Източната империя, като се подчертават тесните му връзки с варяжката дружина и нейния предводител, както и легендарните сведения за несметните императорски богатства. Сравнението с беглата информация за други владетели във въпросните саги показва, че този на византийския император е необективен и с полуполулегендарен характер.

В края бих се спрял на оскъдните, но интересни сведения за България и българските земи в изследваните саги. Всъщност те са само две. На първо

място е „Сага за Харалд Хардроде“, в която Снори цитира скалдическа поема, описваща Харалд като *Bolgarabrennir* (Стюрлюсон 2003: 173). На следващо място бих посочил „Сага за синовете на Магнюс“, според която след престоя си в Константинопол, на връщане от Ерусалим, крал Сигурд Кръстоносеца потеглил по суша към Норвегия, преминавайки през *Булгараландия, Панония, Швабия и Бавария* (Стюрлюсон 2003: 288). Тези бегли сведения са далеч от конкретен и ясен образ на България и българите. Единствената ценна информация е в точното географско определяне на българските земи по пътя от Константинопол към Централна и Северозападна Европа и точната година на преминаването на крал Сигурд през България – 1110 г., вероятно през летните месеци.

В обобщение на всичко гореизложено бих формулирал следните изводи. На първо място, изследваните саги предоставят интересни сведения за образа на Гърция, гърците, Византия и византийския император в „Саги за кралете на севера“. Част от тях имат достоверен характер, но в интерес на истината са свързани основно с доста обширни ареали и с общи географски посоки. Сред тях особено отчетливо изпъкват *Източните земи, Гръцкото море и гръцките острови* – обширни сухоземни, морски пространства и водни пътища, явно добре познати на скандинавските мореплаватели.

Същото се отнася в значителна степен и за общите описания на византийските територии и съседни на тях земи като Палестина, България и др. Що се отнася до образа на гърците, той е твърде бегъл, като единствените емоционални оценки са свързани с взаимоотношенията и конкуренцията между гърци и варяги в императорската войска. Сред ярките описания на империята определено изпъква образът на императора. Тук най-важният извод е, че достоверен е образът на византийския владетел в „Сага за Харалд Хардроде“, докато този в „Сага за синовете на Магнюс“ е твърде общ и изпълнен с фактологически грешки. И двете саги обаче изграждат полулегендарен и романтичен образ на личност и владетелска институция, притежаваща несметни богатства, но зависима от или съобразяваща се с варяжките наемници и с норвежки владетели. Последното, разбира се, е плод на авторското въображение, на своеобразен патриотизъм, и определено не отразява историческата реалност. На следващо място, образът на имперската столица Константинопол изпъква сред сведенията за гърците, гръцката земя и императора. Описанията на града на Константин са изпълнени с редица ярки детайли, което свидетелства за многобройни разкази на очевидци и изгражда сравнително реалистична представа за архитектурни забележителности на византийската столица.

Всичко гореизложено води до извода, че независимо от наглед многобройните описания на Източната империя, анализирани саги представят бегла, идеализирана и легендарна информация, изграждаща образа на *империя-град*. Въпреки това тези образи са ценни свидетелства за представите за Византия и византийския свят в съзнанието и паметта на северните общности и народи през Високото средновековие.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY

Стюрлюсон 2003: *Снуре Стюрлюсон. Саги за кралете на Севера*. Т. 1, 2. София: Военно издателство. [Styurlyuson 2003: Snure Styurlyuson. *Sagi za kralete na Severa*. Т. 1, 2. Sofiya: Voenno izdatelstvo].

Стурлусон 1981: Снорри Стурлусон. *Круг Земной*. Москва, 1981. [Sturluson 1981: Snorri Sturluson. *Krug Zemnoy*. Moskva, 1981].

Blöndal, Benedikz 2007: Blöndal, S., B. Benedikz. *The Varangians of Byzantium*. Cambridge University Press.

Fält 2008: Fält Olavi, K. Theoretical roots of the study of historical images. // *Imagology and cross-cultural encounters in history*. Rovaniemi, pp. 37–44.

HEIMSKRINGLA OR THE CHRONICLE OF THE KINGS OF NORWAY By Snorri Sturlason (c.1179-1241). Originally written in Old Norse, app. 1225 A.D., by the poet and historian Snorri Sturlason. <https://www.gutenberg.org/files/598/598-h/598-h.htm#link_2H_4_0698>, 25.05.2017.

Weninger 2009: Weninger, R. *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters – A Critical Survey*. // *Comparative Critical Studies*, Vol. 6, No. 2, pp. 281 – 285.

Zacharasiewicz 2010: Zacharasiewicz, W. *Imagology Revisited*. Studia Imagologica. Amsterdam Studies on Cultural Identity, 17. Amsterdam: Rodopi.